

COMMUNIA : zpráva o projektu

Lukáš Gruber

Resumé:

Článek pojednává o aktivitách projektu COMMUNIA v oblasti výzkumu digitální public domain, jako je nové vymezení pojmu public domain, definice přínosů pro informační společnost a nebezpečí uzavírání public domain informací. Popsány jsou jednotlivé výstupy projektu, jako jsou strategická doporučení pro Evropskou komisi pro oblast online přístupu k public domain informacím. Vybraná doporučení, která se přímo týkají úlohy knihoven, jsou blíže analyzována.

Klíčová slova: public domain – autorské právo – veřejné licence – osiřelá díla – internet – otevřený přístup.

Summary:

Article describes research of COMMUNIA project, that was focused on digital public domain, such as new revision of public domain concept, definition of public domain benefits for information society and risks of public domain enclosure. Policy recommendations for European Commission are described as one of the project's outcomes. Particular recommendations that are tightly connected with role of libraries are closely analyzed.

Keywords: public domain – copyright – public license – orphan works – internet – open access.

Úvod

COMMUNIA (www.communia-project.eu) byla mezinárodní síť spolupracujících institucí zaměřených na teoretickou analýzu, promotérské aktivity a vytváření politických strategií pro oblast elektronických informací ve sféře public domain a souvisejících oblastí, jako jsou alternativní možnosti licencování digitálního obsahu, otevřený přístup k vědeckým informacím či problematika tzv. osiřelých děl. V době svého největšího rozkvětu měla síť 51 členů, mezi které patřily zejména univerzity, knihovny, archivy, neziskové organizace především ze zemí Evropské unie. Národní knihovna České republiky se stala členem projektu v roce 2009. Projekt byl financován z prostředků evropského programu eContentPlus a hlavním koordinátorem byly Výzkumné centrum pro internet a společnost NEXA (<http://nexa.polito.it>) při Technické univerzitě v Turíně. Projekt byl zahájen 1. září 2007 a skončil 28. února 2011.

Organizačně byla síť spolupracujících institucí rozdělena na několik pracovních skupin, které zkoumaly public domain v různých aspektech a kontextech. Konkrétně se jednalo o tyto oblasti:

- vzdělávání a vědecký výzkum
- informační a komunikační technologie
- knihovny, muzea a archivy
- ekonomické analýzy vlivu public domain na nové obchodní modely
- mapování velikosti a hranice public domain

Vedle samostatných dílčích úkolů se jednotlivé pracovní skupiny vzájemně podílely na realizaci hlavních výstupů projektu COMMUNIA. V následujících třech kapitolách je stručně sumarizováno hlavní obsahové zaměření výzkumu, které spočívá ve třech oblastech: vymezení pojmu public domain v digitálním prostředí, přínosy public domain pro soudobou společnost a nastínění nebezpečí uzamykání public domain.

Co je to vlastně public domain?

Historicky se termín public domain poprvé objevuje ve Francii v první pol. 19. století, kde je používán ve smyslu uplynutí lhůty trvání autorských práv k dílu (Frosio, 2011, str. 72). Odtud pramení jeho vztah k autorskému právu, který platí dodnes. Mezi public domain a autorským právem existuje určitá symbióza: na jedné straně je soubor „uzamčených“ autorskoprávně chráněných děl, na straně druhé množina „odemčených“ děl k volnému užití. První skupina představuje dočasný monopol na kontrolu šíření díla, druhá neomezený prostor pro lidskou kreativitu. Jakékoliv kroky (např. prodloužení lhůty trvání autorských práv) ovlivňující velikost jedné skupiny ovlivní taktéž velikost druhé skupiny.

Snaha o pozitivní vymezení pojmu public domain z důvodu ochrany volných informací před rozpínajícím se systémem autorské ochrany patřila k hlavním úkolům projektu COMMUNIA. Pro ilustraci obsahového vymezení pojmu slouží obr. 1.

Obr. 1. Vymezení pojmu public domain

Zatímco volná díla (tzn. díla, u kterých uplynula doba trvání autorských práv) a nechráněná díla (tzn. díla, kterým nebyla přiznána ochrana dle autorského zákona) se za součást public domain považovala již dříve, rozšíření pojmu o funkční vrstvu je ne dávným krokem reagujícím na aktuální stav volných informací v elektronickém (síťovém) prostředí. Jedná se o oblast, ve které je možné volně nakládat s autorskoprávně chráněnými díly. Volná užití a zákonné licence představují výjimky a omezení autorskoprávní ochrany pro určité způsoby nakládání s dílem. Díla dobrovolně poskytnutá jsou charakteristická předem daným souhlasem nositele autorských práv užít veřejně dílo za do-

držení určitých podmínek. Tato kategorie je tvořena díly vystavenými pod veřejnými licencemi. Nejvíce rozšířenými veřejnými licencemi v současnosti jsou licence Creative Commons.

Obohacení pojmu public domain o funkční vrstvu vychází ze snahy projektu COMMUNIA definovat public domain v širším rámci a jako takovou ji chránit před tendencí přesouvat stále větší množství informací do sektoru ochrany práva duševního vlastnictví. Nejnovější tendencí v tomto směru je tzv. hnutí kulturního environmentalismu. Ideologicky navazuje na ekologický environmentalismus, pouze myšlenku ochrany životního prostředí směřuje do kulturní sféry. Stejně jako je pro naše biologické přežití nutná ochrana společných přírodních zdrojů, tak je v kontextu globálně propojené informační společnosti nezbytné zasadit se o udržování volných informací za účelem jejich sdílení a využívání.

Bližší vymezení množství informací v public domain je hlavním krokem pro jejich ochranu, uchování a využívání. Definovat však tento sektor informací na evropské úrovni je z důvodu rozdílnosti národních systémů autorského práva mezi evropskými státy (např. v otázce kritérií pro přiznání ochrany autorských práv) velice složité. COMMUNIA zde vidí jeden z důvodů pro bližší harmonizaci evropského autorského práva.

V čem spočívá hodnota public domain?

Pro rozvoj soudobé společnosti, založené na informacích a znalostech, přináší existence public domain několik výhod. Dle závěrečné zprávy projektu COMMUNIA v obecné rovině umožňuje (Frosio, 2011, s. 72):

- vytvářet nové znalosti na základě dostupnosti public domain materiálů (jako jsou např. data, fakta, myšlenky, teorie);
- konkurenční napodobování, vytváření nových postupů a upravených děl (např. na základě uplynutí lhůty autorských práv k dílu nebo lhůty trvání patentové ochrany);
- volný a bezplatný přístup k autorským dílům bez nutnosti vypořádání autorských práv;
- přístup ke kulturnímu dědictví za pomoci online informačních systémů (např. starořecké texty, Mozartova hudba přístupná přes Europeanu);
- podporovat vzdělávání pomocí volného šíření informací, myšlenek a vědeckých principů;
- podporovat veřejné zdraví a bezpečnost pomocí volného šíření informací a vědeckých principů;
- prosazovat demokratické procesy a hodnoty prostřednictvím zpráv, zákonů, regulací a judikatur.

Jedním z konkrétních oborů, kde lze snadno efekt přechodu informací do public domain měřit, je vydavatelský sektor. Díla autorů, u kterých uplynula doba trvání majetkových autorských práv, jsou vydávána častěji než v době, kdy se k nim tato

práva vázala. Příkladem může být dílo Sigmunda Freuda, které v roce 2010 vstoupilo v Itálii do public domain. Během prvních devíti měsíců tohoto roku vyšlo celkem 36 vydání jeho díla, zatímco v letech 1999-2009 bylo v Itálii vydáno dohromady 16 děl (Frosio, 2011, str. 75). V České republice podobné tendence vykazuje dílo Karla Čapka, jehož kompletní dílo vstoupilo do public domain v roce 2009. Během tohoto roku (dle záznamů v databázi Národní knihovny NKC) se jeho dílo dočkalo čtyřiceti vydání, zatímco v předchozích letech to bylo od čtyř do deseti vydání ročně.

Existují také oblasti lidské činnosti, které jsou existenčně závislé na public domain. Příkladem může být např. digitální síťová kreativita realizovaná formou kolaborativních projektů. Výsledkem tohoto úsilí je např. Wikipedie, otevřené vzdělávací materiály, sdílená videa na serveru You Tube, otevřené software založené na Linuxu a další. Zajímavou oblastí je také tzv. „fair use industry“. Jedná se zastřešující termín pro podnikatelský sektor, jehož předmět podnikání je po právní stránce umožněn na základě omezení a výjímky z autorského práva (v anglosaském právu „fair use“). Patří sem např. výrobci zařízení umožňujících kopírování autorských děl (tiskárny, skenery), vývojáři otevřeného softwaru, vzdělávací instituce, poskytovatelé webhostingu, vyhledávací nástroje (search engines) a další.

Uzavírání public domain

Jedná se o proces, při kterém dochází k přesouvání informací z oblasti public domain do sektoru informací s omezeným přístupem. Závěrečná zpráva projektu COMMUNIA na tento proces nazírá jako na omezování public domain za účelem zpenění přístupu k informacím. Děje se tak na základě dvou úrovní: legislativní a technologické.

Omezování public domain na legislativní úrovni probíhá na bázi rozšiřování působnosti autorských práv formou novelizace autorského práva. Tyto aktivity mají za cíl buďto prodloužení lhůty trvání autorských práv k dílu, nebo rozšíření předmětu ochrany autorských práv. Obě tyto tendence se jeví jako markantní, podíváme-li se na ně z historického hlediska. Původní délka trvání autorských práv byla 14 let od vydání díla. Dnes je to 70 let po smrti autora (Frosio, 2011, str. 90). Původně byly předmětem autorského práva pouze tištěné knihy, dnes se autorské právo vztahuje na širokou škálu podob autorského díla, včetně podoby elektronické. Původně byla autorská práva přiznávána pouze nakladatelům, aby se zamezilo konkurenčním nakladatelům dané dílo vydat. Dnes § 1 Autorského zákona stanovuje, že kromě autorů jsou nositeli exkluzivních práv na kontrolu distribuce díla i výkonní umělci, výrobci zvukového záznamu a zvukově obrazového záznamu, rozhlasoví a televizní vysílatelé a další. Zvláště drastickým zásahem do public domain bylo z tohoto pohledu zavedení práva pořizovatele databáze (tzv. právo Sui Generis) do evropského autorského práva. Toto právo dává pořizovateli databáze výsadu kontrolovat zacházení s autorskými díly, která jsou součástí databáze bez ohledu na to, jedná-li se o díla z oblasti public domain nebo díla autorskoprávně chráněná. Uzamykání public domain prostřednictvím posilování exkluzivních práv na kontrolu toku informací stále pokračuje. V současné době Evropská

komise plánuje znovu otevřít návrh na prodloužení lhůty práv hudebních nakladatelství k hudebním nahrávkám ze současných 50 let na 70 let.

Zavádění prostředků kontroly na technologické úrovni jde ruku v ruce s přesunem obrovského množství informací do digitální sféry. Technické prostředky ochrany (z angličtiny „technological protection measures“ – TPM) jsou opatření, která zabývají nelegálnímu kopírování digitálního obsahu. Pomáhají tak kontrolovat cirkulaci autorského díla v digitální podobě. Na základě evropské směrnice č. 29/01/EC je zakázáno jakkoliv tyto prostředky po technické stránce obcházet. Problém z hlediska uchovávání public domain informací tkví ve dvou skutečnostech (Frosio, 2011, str. 100):

- prostředky technologické ochrany, tak jak jsou naprogramovány, umožňují kontrolovat distribuci autorských děl po dobu delší, než je doba trvání autorských práv (není zde stanoven žádný časový limit);
- prostředky technologické ochrany jsou často aplikovány na elektronickou verzi díla, které je v public domain (nejčastěji se tak stává při digitalizaci public domain děl).

V závěrečné zprávě projektu COMMUNIA je často v souvislosti s uzavíráním public domain uváděn pojem „komodifikace informací“.¹ Jedná se o využívání nových digitálních technologií pro získávání informačních zdrojů, které předtím byly volné, za účelem jejich následné distribuce dle ekonomického modelu (Frosio, 2011, str. 20). Moderní informační a komunikační technologie učinily z původně volných informací (např. fakta, genetická a osobní data, myšlenky) výhodný obchodní artikl, který je často předmětem monetizace. Jedná se o privatizaci původně společných informačních zdrojů, která zásadním způsobem narušuje dostupnost informací v digitální podobě v oblasti public domain.

Výstupy projektu:

Výstupy projektu lze představit v několika rovinách. V první řadě šlo o vytvoření souborů doporučení strategického charakteru pro Evropskou komisi a státy Evropské unie při formování politiky v oblasti přístupu a využívání informací ve sféře public domain v digitální prostředí. Ve čtrnácti formulovaných doporučeních jsou pokryta následující témata (Frosio, 2011, str. 35):

- Doba trvání autorských práv
- Otázka harmonizace autorského práva
- Výjimky a omezení autorského práva
- Problematika přisvojení si public domain materiálů
- Prostředky technické ochrany proti kopírování materiálů
- Systém registrace autorských děl
- Osiřelá díla
- Paměťové instituce a projekty digitalizace
- Otevřený přístup pro výzkum
- Sektor veřejných informací

¹ Přeloženo z anglického pojmu „commodification of information“.

Níže jsou uvedena znění jednotlivých doporučení, která jsou převzata z finální zprávy projektu COMMUNIA. Doporučení, která nejvíce korespondují s rolí knihoven, jsou blíže představena.

1. Délka trvání majetkových autorských práv by měla být zkrácena.
2. Návrh na prodloužení lhůty trvání práv výkoných umělců k záznamu svého výkonu a výrobců zvukových záznamů k jejich záznamům poškodí public domain a jako takový nesmí být implementován.
3. Harmonizovat výjimky a omezení ochrany autorských práv mezi evropskými státy.
4. Proces určení, je-li dílo součástí public domain, by měl být snazší a méně nákladný na základě harmonizace principu teritoriality autorského práva a lhůty trvání autorských práv.
5. Digitální reprodukce díla, které se nachází v public domain, musí být rovněž k dispozici v public domain.
6. Jakýkoliv neoprávněný nebo zavádějící pokus přisvojit si public domain materiály musí být prohlášen za protizákonný.
7. Public domain musí být chráněna proti nepříznivému vlivu prostředků technické ochrany.
8. Majetková autorská práva by měla být přiznána pouze dílům, která jejich autoři oficiálně zaregistrují. Díla, která nebudou registrována, by měla užívat pouze účinků ochrany osobnostních práva autora.
9. Evropa potřebuje jednotný systém, na základě kterého bude garantován plný přístup k osiřelým dílům.
10. Paměťové instituce musí plnit svou tradiční úlohu v oblasti poskytování přístupu ke znalostem a kulturním hodnotám i v digitálním prostředí.
11. Projekty na digitalizaci financované z veřejných prostředků musí alespoň v minimální míře zajistit veřejný online přístup ke zdigitalizovaným materiálům.
12. Přístup k autorským dílům pro vzdělávací a výzkumné účely musí být formalizován na základě posílení stávajících výjimek a omezení z autorského práva, které by umožnily přístup k dílům i mimo prostory vzdělávacích institucí.
13. Evropská směrnice č. 2003/98/ES o opakovaném použití informací veřejného sektoru by měla být rozšířena tak, aby se vztahovala i na veřejně financované paměťové instituce, jako jsou knihovny a muzea, a aby informace veřejného sektoru byly volně dostupné pro všechny bez jakýchkoliv omezení pro jejich opakované použití.
14. V kontextu tendence sdílení autorských děl by měly být vytvořeny nové modely pro odměňování za autorskou tvorbu.

Ad Doporučení 1. **Délka trvání majetkových autorských práv by měla být zkrácena.**

Délka trvání autorských práv 70 let po smrti autora neplní svůj původní účel. Postmortální trvání autorských práv spíše vyhovuje nakladatelům a vydavatelům autorských děl, kteří jejich prostřednictvím mohou kontrolovat přístup k dílům. Neúměrná délka trvání autorských práv navíc způ-

způsobila problém tzv. osiřelých děl. Pro účely eliminace negativních efektů post-mortálního trvání majetkových autorských práv navrhuje COMMUNIA do budoucna zkrácení této lhůty na dobu autorova života.

Ad Doporučení 5. Digitální reprodukce díla, které se nachází v public domain, musí být rovněž k dispozici v public domain.

Toto doporučení vychází z následující praxe: instituce, které vytvářejí zdigitalizované sbírky vlastních materiálů, jenž v původní, analogové podobě spadají do public domain, mají tendenci přisvojovat si exkluzivní práva na digitální reprodukci těchto materiálů. Omezují tak veřejné využívání digitální podoby vlastních sbírek, které mají většinou charakter národního kulturního bohatství. Jelikož vytvoření digitální reprodukce volného díla nedává z hlediska autorského zákona právo nárokovat výhradní práva, doporučuje COMMUNIA tuto zásadu prosazovat v rámci zemí Evropské unie na legislativní úrovni.

Ad Doporučení 9. Evropa potřebuje jednotný systém, na základě kterého bude garantován plný přístup k osiřelým dílům.

Osiřelá díla jsou díla, u kterých není možno identifikovat nebo lokalizovat autora za účelem získání souhlasu s užitím díla. Rizika pramenící z nevyřešených autorských práv bývají často překážkou pro projekty umožňující zpřístupnění dokumentů vlastní kolekce. Konkrétně se tato problematika týká především digitalizačních projektů knihoven, muzeí a dalších institucí odpovědných za uchování kulturního dědictví. Osiřelá díla tvoří nezanedbatelnou část jejich sbírek. Dle nedávno publikované zprávy Evropské komise se počet osiřelých děl v Evropě pohybuje okolo 3 milionů (Frosio, 2011, s. 146). Některé odhady hovoří, že podíl osiřelých děl na celkovém počtu děl v Evropě dosahuje až k 40 % (Frosio, 2011, s. 146).

Vyřešení problematiky přístupu k osiřelým dílům spatřuje COMMUNIA ve dvou oblastech: v otázce metodiky postupu pro určení osiřelého díla a v otázce, jakým způsobem zavést mechanismy pro zpřístupnění osiřelých děl.

Zjištění, jedná-li se o osiřelé dílo, probíhá na základě vyhledávání informací o autorech díla. Pokud se nepodaří tyto údaje získat, dílo se považuje za osiřelé. Pro účely vymezení skupiny osiřelých děl navrhuje COMMUNIA vytvořit standardizovaný proces upravující postupy při zjišťování údajů o autorech a jako takový jej implementovat do národních evropských politik. Zároveň navrhuje vytvořit harmonizační rámec pro vzájemné uznávání osiřelých děl. Pokud dané dílo bude uznáno jako osiřelé v jednom státě, mělo by být za takové považováno i v jiných státech. COMMUNIA zároveň navrhuje pro účely podpory při vyhledávání údajů o autorství zřídit mezinárodní databázi registrovaných autorských děl.

Druhou otázkou je samotné zavedení mechanismů, na základě kterých by bylo možné zpřístupnit osiřelá díla. Jednou z možností je využití systému rozšířené kolektivní správy. Tento systém se týká děl autorů, kteří nejsou přihlášení ke kolektivnímu správci a jejichž kolektivní správu provádí příslušný kolektivní správce automaticky, pokud autor tuto možnost kolektivnímu správci nevyhoví. Rozšířená kolektivní správa se tedy (s výjimkou autorů, kteří se z kolektivní správy odhlásili) týká: všech domácích a zahraničních aktivních autorů, všech zesnulých autorů a také neznámých

nebo nezjistitelných autorů (Frosio, 2011, 151s.). Navrhované řešení spočívá v získávání licencí k volnému nakládání s osiřelými díly na základě systému rozšířené kolektivní správy od konkrétního kolektivního správce. Další navrhovanou možností je vytvoření povinné výjimky pro přístup k osiřelým dílům v národním autorském právu. Výjimka by obsahovala úpravu povinnosti uživatele, kterou by musel splnit za účelem zjištění, jedná-li se o osiřelé dílo (vyhledávání vlastníků autorských práv), a úpravu sporů v případě, že by se oprávněný vlastník určeného osiřelého díla v budoucnu objevil a dožadoval se náhrady za užití svého díla.

Ad Doporučení 10. **Paměťové instituce musí plnit svou tradiční úlohu i v digitálním prostředí.**

Knihovny, muzea a další instituce, které po staletí uchovávaly a poskytovaly přístup k národnímu kulturnímu dědictví a znalostem, by si měly tuto úlohu zachovat i v digitálním věku. Evropské státy by měly vytvořit optimální podmínky pro zpřístupňování sbírek paměťových institucí prostřednictvím internetu. COMMUNIA vidí vytváření těchto podmínek v maximální harmonizaci výjimek a omezení autorského zákona (např. knihovní licence) mezi evropskými státy, vyřešení problematiky osiřelých děl a zavedení standardních licenčních podmínek pro zpřístupněné sbírky. COMMUNIA navrhuje, aby paměťové instituce financované ze státního rozpočtu zpřístupnily své sbírky online na základě licence zamezující jejich komerčnímu využití. V kontextu České republiky se toto doporučení vztahuje na knihovny, archivy, muzea a veřejnoprávní média (Česká televize, Český rozhlas).

Další výstupy projektu:

COMMUNIA výsledky svého výzkumu nesměrovala pouze do oblasti evropské politiky. Public Domain Manifesto (v češtině **Manifest o volných dílech**, http://knihovnam.nkp.cz/docs/autZak/Public_Domain_Manifesto_html_en.pdf) je veřejnou výzvou obsahující základní teze o úloze public domain v dnešní digitální společnosti a navržené kroky k její ochraně. V roce 2010 vyšel v červnovém čísle časopisu Ikaros článek (<http://ikaros.cz/manifest-o-volnych-dilech>) věnovaný tomuto dokumentu.

Public Domain Day je akce pořádaná vždy k prvnímu dni nového kalendářního roku za účelem seznámení veřejnosti s autory, jejichž díla vstupují v daný rok do public domain. Jedná se o díla, u kterých uplynula lhůta trvání autorských práv. Oslavy jsou pořádány jako workshopy, během kterých jsou představováni jednotliví autoři, probíhá předčítání z jejich děl a veřejnost je seznamována s konceptem public domain. V letošním roce byly oslavy Public Domain Day organizovány v Polsku, Švýcarsku, Německu, Itálii a Izraeli (Frosio, 2011, str. 46). COMMUNIA za účelem koordinace jednotlivých národních oslav a jejich zviditelnění provozuje webovou stránku (<http://publicdomainday.org>).

Závěr

Vedle projektu COMMUNIA se problematikou online zpřístupňování informací zabývají i jiné evropské výzkumné projekty. LAPSI (<http://www.lapsi-project.eu>) je výzkumná síť, jejímž cílem je vytvořit doporučení pro zpřístupňování informací veřejného sektoru (tzv. PSI). DRIVER projekt (<http://www.driver-support.eu>; ukončený v roce 2009) zkoumal možnosti infrastruktury repozitářů s Open Access dokumenty. Prostor pro jednání mezi autory, knihovnami, vydavateli a kolektivními správci v otázce možností identifikace autorů osiřelých děl poskytl projekt ARROW (<http://www.arrow-net.eu>).

Advokacie a prosazování volného přístupu k informacím je klíčovou aktivitou v kontextu současného stavu společnosti, která je založená na dostupnosti informací. V tomto ohledu je pozitivní zpráva, že aktivity projektu COMMUNIA jsou nadále rozvíjeny pod hlavičkou nového projektu COMMUNIA Association (<http://www.communia-association.org>).

Literatura

FROSIO, Giancarlo F. *COMMUNIA : Final report. Torino*. Politecnico di Torino, 2011. 193s.